

XVIII–XIX A. KLAIPĖDOS KRAŠTO VOKIŠKOS EPITAFIJOS PRŪSIJOS EPITAFIJŲ KONTEKSTE*

Eglė Bukantytė | Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos
ir archeologijos institutas
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lietuva
El. paštas: grevere@gmx.de

Šiame straipsnyje nagrinėjami XVIII–XIX a. Klaipėdos krašto senųjų kapinių vokiški paminkliniai įrašai. Vokiškos epitafijos gretinamos su kai kurių kitų istorinės Prūsijos regionų (dabartinės Šiaurės Lenkijos ir Šiaurės Vokietijos) antkapiniais įrašais, siekiama nustatyti jų bendrumus bei skirtumus atsižvelgiant ir į bendrąją to meto tradiciją. Tiriamas paminklinių įrašų kalbos stilius, analizuojami kalbos pasirinkimo motyvai. Antkapių įrašai nagrinėjami remiantis istoriniu lyginamuoju metodu. Klaipėdos krašto epitafijos turi nemažai kitų tuometės Prūsijos regionų paminklinių įrašų bruožų, tačiau lokalus kapinių koncentruotumas ir nedidelė socialinė įvairovė lemia įrašų panašumus. Bilingvizmas Klaipėdos krašto senųjų kapinių epitafijose atspindi ne tik vokiečių kalbos dominavimą, bet ir klišių naudojimą bei dvikalbystės buvimą lietuvininkams natūralia kasdienybės dalimi.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: inskripcija, epitafija, laidotuvių kalba, bilingvizmas, Klaipėdos kraštas, Rytų ir Vakarų Prūsija.

IVADAS

Inskripcijomis (lot. *inscriptio* – įrašas) laikomi išliekamąją istorinę vertę turintys įrašai kietoje medžiagoje. Jos yra neatskiriama mūsų kasdienybės dalis. Jau nuo seniausių laikų įrašai buvo raizomi, kalami ar kitokiais būdais paliekami ant įvairios medžiagos, įvairių objektų ir įvairiausiais sumetimais. Įrašų ant šaukšto tvirtinta neginčytina priklausomybė jo savininkui, užrašų virš durų tikėta namus apsaugosiant nuo negandų, o ant bažnyčios varpo įlietu įrašų įamžintas reikšmingas istorijos įvykis.

Daugiausia XVII–XIX a. istorinę vertę turinčių Rytų ir Vakarų Prūsijos inskripcijų išliko bažnyčiose. Rytų Prūsijos Branevo (lenk. *Braniewo*, vok. *Braunsberg*, liet. *Prūsa*) apskrities Piligrimų bažnyčios¹ skliautus puošia itin vertingi to meto įrašai – 150 baroko minuskulais užrašytų lotyniškų sentencijų, aiškinančių Švento-

jo Rašto scenas. Meistrų atlikti įrašai taip pat randami ant sienų, stiklo, altorių, varpų, paveikslų bei religinės paskirties reikmenų. Tai ne tik Biblijos citatos, bet ir monogramos, hierogramos, dedikacijos ar tiesiog datos. Altoriuje neretai įrašyta išsami jo atsiradimo istorija. Vakarų Prūsijoje esančio Kvidzyno (dab. Š. Lenkija, lenk. *Kwidzyn*, vok. *Marienwerder*) bažnyčios altoriuje esantis tekstas išsamiai informuoja apie išlaidas jį padirbinusiems meistrams, o iš įrašų ant bažnyčios varpo sužinome ne tik apie mecenatus, bet ir to meto miesto valdininkus. Vertingi ne tik amatininkų bei menininkų, bet ir atsiktikinių bažnyčios lankytojų įrašai ant suolų, bokšto sienų, turėklų. Kvidzyno gyventojų ir šį miestą lankiusių piligrimų pomėgi įsiamžinti atskleidžia įrašais pagarsėjusi relikvijų spinta. Vien ant kairiųjų spintos durų savo vardą ar inicialus užrašė 60 mažiausiai vienos kartos tikinčiųjų – įrašai atlikti 1609–1737 m. Vėliau arba ši tradicija išėjo iš mados, arba spinta buvo perkelta kitur². Visi įrašai – ar ant bažnyčios skliautų, ar ant kalėjimo vienutės sienų – šiandien liudija apie žmonių gyvenimą prieš šimtmečius, neretai atskleisdami faktų, kurių nesužinome iš istorijos kronikų, ir yra reikšminga medžiaga istorijos, meno istorijos, etnologijos, teologijos ir kalbotyros mokslams.

Šiame straipsnyje dėmesys telkiamas į kapinių paminklų įrašus – epitafijas. Moksliniuose tyrimuose epitafijos sąvoka vartojama įvairiai. Epitafija gali būti laikoma antkapinė plokštė, plokštė su memorialiniu įrašu, antkapinis įrašas, laidotuvių kalba ir kt.³ Šiame straipsnyje epitafija laikoma viena inskripcijų rūšių, epigramos atmaina,⁴ taigi paminkliniu ar bažnyčios sienoje esančiu įrašu, fiksuojančiu informaciją apie mirusiuosius ir su juo susijusiu tekstu (pvz., ištrauka iš Šventojo Rašto).

Klaipėdos krašto epitafijų tyrimai, nuosekliai vykdomi dar ne taip seniai, jau gana gausūs ir įvairiapusiai. Paskelbta vertingų lingvistinių, literatūrologinių, sociologinių ir kitų sričių tyrimų.⁵ Vis dėlto platesniame kultūriniame kontekste,

* Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamos mokslo programos „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ projektą „Klaipėdos krašto etnokonfesinio paveldo tyrimai, sukuriant geografinę informacinę sistemą“ (2012–2014 m., Nr. VAT-12018).

1 Vok. *Wallfahrtskirche zu Stegmannsdorf*.

2 Spinta nebeišlikusi, ji aprašyta Johannes Heise'o *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Marienwerder östlicher der Weichsel*. Danzig, 1898. Plačiau žr. KOWALSKI, Krzysztof Maciej. Die Inschriften der Woiwodschaften Elbląg, Gdańsk, Koszalin und Słupsk von den ältesten Zeiten bis 1800. In *Epigraphik*. Graz, 1988, p. 259–270.

3 *Bearbeitungs- und Editionsgrundsätze für die „Wiener Reihe“ des deutschen Inschriftenwerkes*. Wien 1991, p. A16. Šios sąvokos vartosenos ypatumus žr.: TOLKAČEVSKI, Kšištof. Asmens įvaizdis XIX a. Vilniaus kapinių epitafijose: komunikacinis aspektas. *Knygotyra*, 2013, t. 61, 2013, p. 45–83.

4 *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius, 2003, p. 212.

5 BALČIŪNIENĖ, Asta. Klaipėdos krašto liuteroniškų kapinių paminkliniai įrašai lingvistiniu aspektu. Iš *Klaipėdos krašto konfesinis paveldas: tarpdisciplininiai senųjų kapinių tyrimai*. Klaipėda, 2012, p. 62–76; MALIŠAUSKAS, Jurgis. *Vėjas iš Aistmarių*. Vilnius, 2004; SIDABRAITĖ, Žavinta. Epitafijos

kuriam priklausė Klaipėdos kraštas, epitafijos dar netyrinėtos. Šiuo straipsniu siekta atskleisti XVIII–XIX a. vokiškų paminklinių įrašų panašumus bei skirtumus su kaimyninių ir labiau nutolusių istorinių Prūsijos regionų tradicijomis.

Šio straipsnio tikslas – analizuoti XVIII–XIX a. Mažosios Lietuvos vokiškus paminklinius įrašus kaimyninių istorinės Prūsijos regionų įrašų kontekste ir aptarti kalbos pasirinkimo motyvus. Kristijono Donelaičio laikų Rytų Prūsijos paminklinių įrašų, deja, beveik neišliko, todėl tyrimui pasirinkta kiek platesnio laikotarpio, XVIII–XIX a., Klaipėdos krašto kapinių medžiaga. Šio regiono XVIII a. įrašų išlikę labai nedaug,⁶ o dabartiniame Kaliningrade antkapių reliktų beveik nebeturime.⁷ Vis dėlto tikėtina, kad šio regiono paminklinių įrašų medžiaga dar papildys šio amžiaus įrašų faktais,⁸ todėl aktualu aptarti ir kitų Prūsijos regionų paminklinių įrašų tradicijas. Palyginimui pasitelkti Vakarų Prūsijos bei kai kurių kitų buvusios Prūsijos teritorijos (dab. Šiaurės Vokietijos) regionų kapinių duomenys.

Mažosios Lietuvos antkapinių įrašų medžiaga surinkta Klaipėdos universitete vykdyto mokslinio projekto „Klaipėdos krašto etnokonfesinio paveldo tyrimai, sukuriant geografinę informacinę sistemą“ bendradarbių. Straipsnio objektas – 63 senųjų Klaipėdos krašto kapinių paminklų vokiški įrašai.⁹ Antkapių įrašai analizuojami remiantis istoriniu lyginamuoju metodu.

Daugiausia XVIII–XIX a. originalių ar archyvuose registruotų paminklinės medžiagos faktų yra iš Vakarų Prūsijos teritorijos. Medžiaga gretinimui pasitelkta iš Elbingo, Gdansko ir Torunės miestų. Remiamasi lenkų mokslininkų surinktais faktais.¹⁰ Iš tolimesnių istorinės Prūsijos regionų pasirinkti šiaurėje esančio Pomeranijos regiono Greifsvaldo ir Vidurio Vokietijoje esančio Bonos miestų duomenys, kurie fiksuojami projekto „Viduramžių ir Naujųjų laikų epitafijos Vokietijoje“ bazėje.¹¹

Vakarų Prūsijos antkapių sąrašus ir aprašus imta sudarinėti dar XVI a. pabaigoje. Vienas reikšmingiausių tokio pobūdžio dokumentų – Georgo Friedricho Wernerio Kvidzyno bažnyčios kronika.¹² Pirmąjį išsamų Prūsijos Viduramžių paminklinių įrašų tyrimą atliko Bernhardas Schmidas-Marienburgas, aprašęs visos Prūsijos teritorijos epigrafus iki 1466 m. ir ypatingą dėmesį skyręs šriftams, kalbos pasirinkimo motyvams bei tarmybėms.¹³ Nuo 1975 m. sistemingai registruojami ir aprašomi Lenkijos paminkliniai įrašai, o tyrimų duomenys skelbiami serijiniame mokslinių publikacijų rinkinyje *Corpus inscriptionum Poloniae*.¹⁴ Kitų dabartinėje Vokietijoje esančių Prūsijos regionų XVIII a. medžiagos rinkimas bei tyrimas taip pat tebėra siekiamybė.¹⁵

XVIII a. Apšvietos idėjos prasiskverbė ir į laidotuvių sritį. Švietėjiška pasaulėžiūra siekė racionalaus elgesio su mirusiais, todėl reformomis norėta sukurti didesnę atstumą tarp gyvųjų ir mirusiųjų. Iki XVIII a. krikščionių kultūroje vyravo noras būti palaidotam prie relikvijų, todėl populiaria amžino poilsio vieta tapo bažnyčia. Tačiau išaugus gyventojų skaičiui dėl vietos stokos ir higieninių priežasčių nuo XVIII a. mirusiuosius uždrausta laidoti bažnyčių šventoriuose ir miesto kapinėse, ir kapinės pradėta kelti į užmiestį. Anot Norberto Fischerio, mirusiuosius pradėta „tremti iš miestų“.¹⁶ Kapinių iškėlimas į užmiestį lėmė laidojimo vietų stilizavimą, todėl būtent XVIII–XIX a. visoje Europoje radosi iki šių dienų meniškais paminklais garsėjančios kapinės.

Tokie laidojimo tvarkos pokyčiai vyko ir Rytų Prūsijoje. XVIII a. viduryje mirusieji jau buvo laidojami už miesto esančiose kapinėse.¹⁷ Karaliaučiaus Albertinos universiteto profesorių kapinės, kilmingųjų kriptos ir koplyčios leidžia manyti, kad

Mažosios Lietuvos antkapiniuose paminkluose: žanrinės ypatybės ir vertė. Iš *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*. Vilnius, 2006, p. 216–231; SIDABRAITĖ, Žavinta. Die protestantische Kultur des Todes anhand litauischer Grabinschriften im Memelland. *Annaberger Annalen*, 16/2008, p. 62–91. Etninių aspektų žr. POČYTĖ, Silva. Klaipėdos krašto istorijos daugiakalbiškumas ir konfesinio paveldo senosiose kapinėse specifika Lietuvos kontekste. Iš *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*. T. 25: Klaipėdos krašto konfesinis paveldas. Klaipėda, 2012, p. 34–61; POČYTĖ, Silva. XX a. Klaipėdos krašto gyventojų klaipėdiškių kultūrinio ir tautinio tapatumo išraiškos epitafijose. *Lituanistica*, 2013, t. 59, nr. 4 (94), p. 235–251.

6 Plg. KAUNAS, Domas. Kapinės – archyvai ir muziejai po atviru dangumi. Iš *Mažosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas*: vertės ir interesų sankirtos požiūriu. Vilnius, 2004, p. 48.

7 BACHTIN, Anatolij. Trumpa Kenigsbergo / Karaliaučiaus kapinių istorijos apžvalga. Iš *Klaipėdos krašto konfesinis paveldas*. Klaipėda, 2012, p. 271–274.

8 Straipsnio autorė nuoširdžiai dėkoja Vytautui A. Gocentui už vertingas pastabas dėl XVIII a. epitafijų medžiagos.

9 Klaipėdos rajono, Pagėgių savivaldybės, Šilutės rajono etc. Visi įrašai cituojami iš Klaipėdos

universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto duomenų bazės (BRIAI KKKSDB).

10 KOWALSKI, Krzysztof Maciej. Die Inschriften der Woiwodschaften Elblag, Gdańsk, Koszalin und Stupsk von den ältesten Zeiten bis 1800, p. 268.

11 Duomenų bazę skelbiama interneto svetainėje: <<http://www.inschriften.net/>>.

12 Žr. WERNER, Georg Friedrich. Chronik der Marienwerder Kirche. *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder*, 1928, t. 65, (Marienwerder), p. 19–66; 1929, t. 66, (Marienwerder), p. 1–31.

13 SCHMID-MARIENBURG, Bernhard. Die Inschriften des deutschen Ordenslandes Preußen bis zum Jahre 1466. In *Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft – Geisteswissenschaftliche Klasse*. Jahr. 11, Hf. 3. Halle (Saale), 1935, p. 69–154.

14 *Corpus inscriptionum Poloniae*. Toruń, 1975–

15 Žr.: <<http://www.inschriften.net/geographie.html>>.

16 FISCHER, Norbert. *Vom Gottesacker zum Krematorium*: Eine Sozialgeschichte der Friedhöfe in Deutschland seit dem 18. Jahrhundert. Köln; Weimar; Wien, 1996, p. 8.

17 BACHTIN, Anatolij. Trumpa Kenigsbergo / Karaliaučiaus kapinių istorijos apžvalga, p. 271–274.

čionykštės tradicijos atkeliavo iš Prūsijos centro ir atitiko Vokietijos imperijoje vyvusias ir bendrąsias Vakarų Europos tradicijas.

Tiriant XVIII a. paminklinius įrašus būtina paminėti ir laidotuvių kalbas, kurios buvo reikšminga laidotuvių proceso dalis. Mūsų tyrimui laidotuvių kalba svarbi tuo, kad po laidotuvių neretai buvo išspausdinama ir išsiuntinėjama artimiesiems bei laidotuvių dalyviams, be to, dalis jos įrašoma paminkle. Laidotuvių kalbos sakytos dar senovės Graikijoje ir ypač Romoje. Jau tuomet laidotuvių iškilmės skyrėsi skirtinguose socialiniuose sluoksniuose: vargšų laidojimas naktį tyloje ir prabangios turtųjų luomo atstovų laidotuvės, kurių dėmesio centre ir buvo *laudatio funebris*. Duomenų apie Antikos laikų kalbas beveik neišliko. Viduramžių laidotuvių kalbų tonas niūrus, kviečiama pasirengti mirčiai ir teismui. XV–XVI a. laidotuvių kalbos trumpos ir palyginti kuklios, o jų priešingybė – Baroko laikų laidotuvių kalbos. Pastarosios orientuotos į antikinę retoriką, ilgos ir perdėtai sentimentalios, jose religinis pamokslas susilieja su mirusiojo gyvenimo faktais. Tačiau, nepaisant įmantrios formos, barokinė laidotuvių kalba scheminė. Tarp *exordium* ir *conclusio* įspraudžiama *propositio* ir *expositio partium*, o šios dalys savo ruožtu padalijamos į *applicatio* ir *explicatio*.¹⁸ Klasikinė barokinė laidotuvių kalba dažnai nenatūrali, jausmiškai nutolstanti nuo situacijos, ji – dirbtinis produktas. Nors sakoma liūdna proga, ji pribloškiančios apimties, pasižymi kultūros istorijos detalių gausa ir žaismu su mirusiojo pavarde, todėl kartais iš tiesų kurioziška.¹⁹

XVIII a. individualėjant visuomenei ir atsisakant barokinių ceremonijų pomastikos, išblėso ir barokinės prakalbos struktūriškumas. Kintant mirusiųjų artimųjų santykiui su viešuma, kinta ir pati laidotuvių ceremonija, *spectaculum*, o prakalba pasitraukia į periferiją. Laidotuvės tampa privataus gyvenimo dalimi, o jose sakytos kalbos spontaniškos ir jausmingos. Tai nereikia, kad tradicija sakytai laidotuvių kalbas nutruksta; kalbama prie kapo buvo visada, net ir vadinamųjų naktinių laidotuvių metu, net jei ta kalba būdavo labai trumpa. Be to, laidotuvių prakalba tampa ne vien ir nebūtinai dvasininkų, bet ir draugų, giminių ar net duobkasių reikalas. Šie laidotuvių prakalbos tradicijų pokyčiai siejami su pietizmu.²⁰

XVIII a. atsiradusi mada spausdinti ir artimiesiems išsiuntinėti laidotuvių kalbas sietina su bendru visuomenės raštingumo pakilimu. Tuo metu jau klestėjo spaustuvės, nuolat augo spaudinių skaičius ir spausdintinis žodis jau buvo tapęs įprastu kasdieniame gyvenime. Nors raštingumo lygis mieste ir kaime bei tarp skirtingų socialinių sluoksnių tebebuvo labai skirtingas, padaugėjo skaitančių. Dviejų pagrindinių medijų rūšių – knygų ir laikraščių – autoriai rašė skatinami šviečiamųjų tikslų ir gvildeno panašias temas. Atsirado ir įvairių kitokių raštų, rankraštinių lapelių, atsišaukimų. Raštas tapo vis labiau prieinamas visų socialinių sluoksnių žmonėms. Kūrėsi bibliotekos, vis labiau pradėtas vertinti knyginko darbas. Hu-

manistai aukštino knygą kaip žinių kaupimo instrumentą, skirtą visuomenei lavinti, o švietėjai – kai knygų spausdinimas buvo tapęs savaime suprantamu – pabrėžė knygų platinimo ir bibliotekų svarbą. Spausdintinis žodis buvo aukštinamas kaip savišvietos medija ir autodidaktinė žinių įgijimo galimybė.²¹

XVIII a. Karaliaučiuje taip pat kūrėsi vis daugiau knygynų. Čia susidarė palankios sąlygos rasti knyginkų dinastijoms – Hallervordtų, Hartungų, Kanterių. Jų veikla buvo svarbi ir lietuviškai knygai. Iš Prūsijos kunigaikštystės knyginkai veržėsi ir į gretimų kraštų rinką, dalyvavo tarptautinėse Frankfurto prie Maino ir Leipcigo knygų mugėse.²² Prekybai plečiantis, didžiuosiuose Europos miestuose atsirado lietuviškų spaudinių, tuo metu buvo sukurta darni komercijos informacijos priemonių sistema. Kaimo gyventojai apie naujus leidinius sužinodavo iš dvasininkų ir administracijos tarnautojų, o „pagal perkamąją galią lietuvius valstietis galėjo įsigyti beveik kiekvieną lietuvišką knygą jau XVIII amžiaus antrojoje pusėje.“²³

Taip pat svarbu pažymėti, kad XVIII a. kinta knygų antraštinis puslapis: jis vis labiau praranda puošnią barokinę formą, tampa dalykiškesnis, jame paliekama tik būtiniausia informacija, suvienodinami šriftai, sumažinama ornamentų. Knygų pavadinimai trumpėja, juos ima kurti patys autoriai.²⁴

PAMINKLINIAI ĮRAŠAI

XVIII a. epitafijos buvo rašomos ant paminklų, paminklinių lentų, grindų bei sienų plokščių bažnyčiose, karstų. Paminėtinos ir gedulo vėliavos, kurios XVI–XVIII a. atliko reikšmingą vaidmenį laidotuvių tradicijose. Tai iš vienos pusės apipieštas lininis audeklas, kuris mirus brolijos, gildijos ar parapijos nariui už atitinkamą mokestį būdavo iškeliamas prie namo. Tai gedulo ženklas, skelbian-
tis žinią apie namų gyventojų mirtį. Taip kviesta melstis už mirusiojo sielą mišiose ir dalyvauti laidotuvėse. Palaiminus mirusįjį, procesija iš namų pajudėdavo į kapines. XVIII a. pabaigoje atsiradus laidojimo namams, vėliavos savo funkciją prarado. Jų reliktų randama ne tik šiaurinėse, bet ir pietinėse vokiečių žemėse. Iš archyvų žinoma, kad jų tekstai itin išsamūs ir labai panašūs į paminklinius įrašus. Buvusios Vakarų Prūsijos Rozenbergo apskrityje išliko metalinė gedulo vėliava, skirta

18 WOLF, Herbert. „Predigt“. In *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*. Berlin, 1967. Bd. 3, p. 240.

19 KAZMAIER, Martin. *Die deutsche Grabrede im 19. Jahrhundert*: Aspekte ihrer Funktion innerhalb der bürgerlichen Bestattungsfeierlichkeiten. Stuttgart, 1977, p. 33.

20 Ten pat, p. 56–62.

21 STEIN, Peter. *Schriftkultur. Eine Geschichte des Schreibens und Lesens*. 2. Aufl. Darmstadt, 2010, p. 231–244.

22 KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida, 1547–1940 m.* Vilnius, 1991, p. 216.

23 Ten pat, p. 178–185.

24 STEIN, Peter. *Schriftkultur*, p. 215–216.

Vilhelmui Albrechtui Schachui von Wittenau. Apie mirusiojo gyvenimą ir nuopelnus tekstas detaliai informavo tekstas, kuris iki šių dienų, deja, neišliko.²⁵

Daugiausia XVIII–XIX a. išlikusių įrašų yra ant paminklinių lentų Gdansko, Elbingo bei Torunės bažnyčiose. Čia laidoti ne tik garbingi miestelėnai bei jų žmonos, bet ir kitų miestų gyventojai. Gana dažnai kilmingų ir garbingų Vakarų Prūsijos miestų gyventojų kapai yra koplyčiose. Jas puošia angelų figūros, Vilties ir Meilės statulos. Populiarios buvo ir mirusiuosius vaizduojančios natūralaus dydžio figūros. Užrašai informuoja ne tik apie mirusiuosius, bet ir paminklų steigėjus, mėgtos Šventojo Rašto citatos vokiečių kalba (pvz., *Christus ist mein Leben, Sterben ist mein Gewinn*)²⁶). Koplyčios neretai statytos pačių kilmingųjų iš anksto, dar gyviems esant.²⁷

XVIII–XIX a. įrašų Klaipėdos krašte aptinkama ant akmeninių ir betoninių paminklų, plokščių (dažniausiai kapinėse, retai bažnyčiose), lietuvių metalinių kryžių.

Klaipėdos krašto kapinėse XVIII a. epitafiją pavyko rasti tik vieną. Vilkyškių bažnyčioje išlikusi garsiojo Vakarų ir Rytų Prūsijos vyresniojo prezidento Heinricho Theodoro von Schoeno (1773–1856) protėvio Gottfriedo Theodoro Schoeno (1704–1770)²⁸ antkapinė plokštė. Nors plokštė apirusi ir, deja, ne visas tekstas įskaitomas, ji teikia reikšmingos informacijos apie XVIII a. epitafijas. Jos tekstas yra ilgas ir užima visos plokštės erdvę. Įrašas informuoja apie mirusiojo padėtį, jo gimimo ir mirties datas, nugyventų metų bei dienų skaičių, taip pat pabrėžia paminklą pastatydinusio vienintelio jo sūnaus Johanno Theodoro aukštą visuomeninę padėtį. Jis itin reikšmingas tuo, kad atskleidžia XVIII a. vokiškų paminklinių įrašų paraleles stiliaus, turinio bei kalbinės raiškos atžvilgiais.

Panašių XVIII a. epitafijų gana daug ir kituose dabartinės Vokietijos regionuose, pavyzdžiui:

*Hier / ruhen die Gebeine / Herrn / Franz Conrad Hejyer / gewesen
Amtmanns zu Schlagenthin / Er ward geboren / den 20ten^a September 1732, /
und starb / den 19ten May 1767 / Gottesfurcht und Rechtschaffenheit /
bezeichneten / Seinen Lebenswandel / und Seine Geschwistere / welche
Seinen frühzeitigen Tod beweinen / setzen Ihm / dieses Denckmal.*²⁹

Į šią gana neilgą epitafiją įtraukti visi XVIII a. paminklinių įrašų tekstams būdingi elementai: nurodoma mirusiojo profesija, gimimo ir mirties datos, paminimos jo dorybės, kaip antai kelias į amžinąjį gyvenimą, išvardijami paminklo steigėjai, nurodomas jų giminytės ir emocinis santykis su mirusiuoju. Toks šablonas galėjo arba būti apipintas daugybe faktų ir epitetų, arba sutrumpintas iki minimalios struktūros.

Kituose regionuose dar aptinkama nemažai paminklinių lentų, primenančių baroko stiliaus antraštinį knygų puslapį. Jame daug ornamentų ir teksto. Turint omenyje, kad laidotuvių kalbos buvo ilgos, nestebina ir didelės apimties antkapių

įrašai. Epitafijos prasideda ir baigiasi pamokymais. Nemirtingumas – vienas pagrindinių XVIII a. epitafijų motyvų.

Kaip jau minėta, nors epitafijų tekstai išsamūs ir parašyti įmantria maniera, dauguma jų šabloniški. Juose išvardijami svarbiausi gyvenimo faktai, nurodoma kilmė, pabrėžiami geri darbai. Pacituosime 1714 m. mirusio teisės profesoriui iš Helmšteto ir Volfenbiutelio Rūmų teismo patarėjui Andrėjui Homborgui skirtos epitafijos tekstą. Paminklą sudaro dviejų metrų aukščio balto ir juodo marmuro cokolis su ovaliu aliejiniais dažais tapytu mirusiojo paveikslu. Kairėje cokolio pusėje stovi Meilės statula, dešinėje – Vilties, abi rodo į mirusiojo portretą. Visą paminklą karūnuoja Tikėjimo statula, jai po kojų – angelai ir kaukolės. Lotyniška epitafija:³⁰

IMMORTALITATI / VIRI SINE MORTE MORTVI. / ANDREAE HOMBORGII.
I(VRIS) V(TRIVSQVE) D(OCTORIS) et / PROF(ESSORIS) PVBL(ICI) PRIMARI / DICAST-
STERII GVELPHICAE AVLAE ASSESSORIS GRAVISSIMI / FACVLTATIS SVAE ANTE-
GESSORIS ET SENIORIS NON SERIS / CVI / VITAM PATRIA EX SANGVINE PATRIO
/ a(nn)o MDCLVI. D(IE) 5. IANVARI(I) / DOCTRINAM ACADEMIAE PLVRES, IVLIA,
SALANA / LIPSIENS(IS) HEIDELBERG(ENSIS) ET ARGENTORAT(ENSIS) / HONORES
S(ERENISSI)MA DOMVS BRVNSVICO-LVNEBVRG(ENSIS) / FAMAM CATHEDRA ET
SCRIPTA / MORTALIA DONA MORTALES / IMMORTALIA VIRTVS MORI NESCIA,
DEVSQVE / IMMORTALIS DEDERVNT a(nn)o MDCCXIV. / D(IE) 20. IVNII. / MONV-
MENTVM HOC PONI CVRARVNT / INTER MORTVOS / AGNATI HOMBORGIANI³¹

25 KOWALSKI, Krzysztof Maciej. Die Inschriften der Woiwodschaften Elbląg, Gdańsk, Koszalin und Ślupsk von den ältesten Zeiten bis 1800, p. 268.

26 *Man gyvenimas – tai Kristus, o mirtis – tik laimėjimas* (Fil 1, 21)

27 KOWALSKI, Krzysztof Maciej. Die Inschriften der Woiwodschaften Elbląg, Gdańsk, Koszalin und Ślupsk von den ältesten Zeiten bis 1800, p. 267.

28 Plačiau apie Theodorą von Schoeną yra rašęs Jurgis Mališauskas. Žr. MALIŠAUSKAS, Jurgis. *Theodoras von Schöna ir Mažoji Lietuva. Iš Vėjas iš Aistmarių. Vilnius, 2004, p. 258.*

29 Čia ilsiši palaikai pono Franco Konrado Helerio, buvusio Šlagentino amtmono. Jis gimė 1732 m. rugsėjo 20 dieną ir mirė 1767 m. gegužės 19 d. Dievo baime ir dorybingumu pasižymėjo Jo gyvenimas, ir Jo broliai bei seserys, apraudantys Jo ankstyvą mirtį, pastatydino Jam šį paminklą (vok.). DI 61, Stadt Helmstedt, Nr. 498 (Ingrid Henze). Žr.: <www.inschriften.net, urn:nbn:de:0238-

di061g011k0049807>.

30 Nemirtingumui vyro, nors mirusio, tačiau be mirties, Andrėjaus Homborgo, teisės daktaro ir profesoriaus primarijaus, garbingiausiojo Velfų Rūmų teismo tarėjo, teisės mokytojo ir fakulteto senjoro, bet ne senio, kuriam jo gimtasis miestas 1656 m. sausio 5 d. iš vietinės giminės dovenojo gyvybę, o keli universitetai, t. y. Julia Jenoje, Leipgigė, Heidelberge ir Strasbūre, erudiciją, karališkieji Braunšveigo-Liūneburgo namai garbingas tarnybas, jo katedra ir publikacijos šlovę, kuriam mirtingieji suteikė mirtingumą, o nemirtingumas dorybė, nepažįstančią mirties, kaip ir nemirtingasis Dievas. (Šio vyro nemirtingumui) Homborgų šeima 1714 m. birželio 20 d. tarp mirtingųjų pastatydino šį paminklą (lot.).

31 DI 61, Stadt Helmstedt, Nr. 444 (Ingrid Henze), in: www.inschriften.net, urn:nbn:de:0238-di061g011k0044408.

Mirusiojo biografija pateikiama kaip mirties nugalėjimo pavyzdys – šaknis *mor* kartojama devynis kartus. Nė karto nepaminint Homborgo šeimos ir kilmės – nors mirusysis buvo garsaus Helmšteto profesoriaus Johaneso Homborgo sūnus – pabrėžiami jo paties pasiekimai, studijos, karjera ir dorybės kaip indėlis į nemirtingumą. Tokio pobūdžio epitafijų yra ir Vokietijos šiauriniuose, ir vakariniuose regionuose. Ypač išaukštinamas mokslas, tačiau ilgomis, jausmingomis epitafijomis pagerbiami ne tik kilmingieji, mokslo vyrai bei aukšti valdininkai, bet ir jų žmonos, vaikai.

Akivaizdu, jog epitafijų tekstas tiesiogiai priklausė nuo socialinės padėties. Ne daug žinome XVIII a. apie žemųjų socialinių sluoksnių žmonių antkapius, nes jų išliko vos keletas. Vokietijos vidurio regione aptikti 65–100 cm aukščio akmeniniai kryžiai, ant kurių iškalta mirusiojo pavardė, kartais ir vardas, o retais atvejais – dar ir trumpa Šventojo Rašto citata. Beje, kadangi nenurodomos gimimo ir mirties datos, jie ir datuojami tik apytiksliai, pavyzdžiui:

GIERDRVT VND / IOHANNES H[.]ES/DE[LL]IVNG
GOTT GNADE DER SEELE³²

Klaipėdos krašte XIX a. antkapinių paminklų čia išlikę gana gausiai. Šio amžiaus epitafijų struktūra griežta, kalbinė raiška lakoniška. Trumpas mirusiojo tapatybės paliudijimas kartais praplėstas mirusiojo santykio su artimaisiais apibūdinimu, pavyzdžiui: *mein lieber Mann / Gatte*, „mano mielas vyras / pats“, *meine liebe Frau*, „mano mieloji žmona“, *meine innig geliebte Gattin*, „mano karštai mylima pati“, *unsere gute Mutter*, „mūsų geroji motina“, *unser guter Vater*, „mūsų gerasis tėvas“, *unsere lieben KINDER*, „mūsų mieli vaikai“, *unser geliebtes Töchterchen*, „mūsų mylimoji dukrelė“, *unser innig geliebter Pflegesohn*, „mūsų karštai mylimas įsūnis“ ir pan. Be *geliebt (e)* „mylima (-s)“ pasitaiko pažymins *unvergesslich*, „neužmirštama (-s)“. Gana įprasta nurodyti moters mergautinę ir našlautinę pavardę: *geb. ir verwittwet*.

1 PAV. Įrašas vokiečių kalba Šilutės r. Katyčių kapinėse: *Kunigas / W. F. STEINBERG / gim. 1787 m. birželio 11 d., mir. 1835 m. spalio 22 d.* Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB

Kartais nusakoma vyrų profesija. Dažniausios jų – *Pfarrer*, „kunigas“ (žr. 1 pav.) ir *Lehrer*, „mokytojas“ (kitos: *Kaufmann*, „prekybininkas“, *Förster*, „girininkas“, *Bahnhofs-vorsteher*, „geležinkelio stoties viršininkas“. Kartais nurodomi net turtiniai santykiai:

2 PAV. Įrašas vokiečių kalba Šilutės r. Stankaičių I kapinėse: Čia ilsisi Dieve vyriausiasis geležinkelio asistentas August Otto Kirs [...], gim. 1839 m. birželio 16 d., mir. [...] 30 d. Ištikimai sekei Karaliaus [...], kai jis vieningą Vokietiją [...]. Dabar vyriausiasis kariūnas pašaukė [...], ir ištikimai seki jo šaukiamas į [...] Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB

3 PAV. Įrašas Pagėgių sav. Sokaičių kaimo kapinėse: LOUIS PAPENDICK / GIM. 1859 M. RUGSĖJO 16 D. / NUSKENDO 1869 RUGPJŪČIO 1 D. / BESIMAUDYDAMAS / NEMUNO SROVĖJE. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB

unser Stiefvater, der Hausbesitzer „mūsų patėvis, namo savininkas“. Moterų atveju tokių pavyzdžių reta (pvz., *Mühlbesitzerin* „malūno savininkė“).

Klaipėdos krašto įrašams būdingos įžanginės *hier ruhet* „čia ilsisi“ / *hier ruhet in Gott* „čia ilsisi Dieve“ / *hier ruhet in Frieden* „čia ilsisi ramybėje“ ir baigiamosios formulės (palinkėjimai). Pastarosios užrašytos po mirusiojo duomenimis arba reverse. Neretai pridedama Šventojo Rašto citata. Pavyzdžiui:

*Hier ruht in Gott / Johannes Rosenfeld / aus Coadjuthen / geb. 23. August 1846 / gest. 7. Februar 1874 / [Reverse:] Selig sind die reinen Herzens sind, denn sie werden Gott finden*³²

Kitos Šventojo Rašto citatos: *Die Liebe höret nimmer auf!*³⁴, *Des Herrn Rath ist wunderbar, und er führt es herrlich hinaus*³⁵, *Selig sind die Toten, die in dem Herrn*

32 Žr. Helga Giersiepen, DI 50, Nr. 437, in: <www.inschriften.net, urn:nbn:de:0238-di-050d004k0044308>; Helga Giersiepen, DI 50, Nr. 456, in: <www.inschriften.net, urn:nbn:de:0238-di-050d004k0045605>.

33 Čia ilsisi Dieve Johannes Rosenfeld iš Katyčių, gim. 1846 m. rugpjūčio 23 d., mir. 1874 m. vasario 7 d. Palaiminti tyraširdžiai: jie regės Dievą. (Mt 5,

8). Šilutės r. Katyčių kapinės. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

34 *Meilė niekada nesibaigia* (1 Kor 13, 6). Šilutės r. Katyčių kapinės. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

35 *Jis nuostabus patarimais ir didingas išmintimi!* (Iz 28, 29). Šilutės r. Katyčių kapinės. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

*sterben*³⁶. Kare žuvusiems skirtų epitafijų baigiamieji tekstai dažnai karinės tematikos (2 pav.).

Iš trumpųjų reverso šablonų dažnai vartotas *Auf Wiedersehen!* ir *Gott mit uns* „Dievas su mumis“ (Mt 1,23).³⁷ Šventojo Rašto citatos dažnai vartotos ir XX a. pirmoje pusėje. Retais atvejais nurodyta mirties priežastis (3 pav.). Manytina, kad geografinis centruotumas ir gana nedidelė socialinė įvairovė lėmė įrašų panašumą.

KALBOS PASIRINKIMO MOTYVAI

Kalbos pasirinkimas visais laikais ir daugelyje regionų apskritai buvo lemiamas daug sudėtingesnių veiksnių nei etninė priklausomybė. Nors Prūsijos karalystė ir nebuvo laikoma daugiataute valstybe, ji etniniu požiūriu tikrai nebuvo vienyalytė. Anot Klausio Pabsto, moderni nacionalinės valstybės idėja turi dvejopas ištakas: politines ir etnines.³⁸ 1871 m. Vokietijos Reichas buvo antrojo tipo, t. y. kalbiniu kultūriniu pagrindu sujungė kelias tautas. Dauguma daugiataučių valstybių siekia kalbinio suvienodinimo valstybės viduje: jos linkusios asimiliuoti ar net visiškai absorbuoti kalbines mažumas. XIX a. pradžioje Prūsijos karalystė dar buvo idealistinei filosofijai įsipareigojusio kunigaikščio ir valdininkų valdoma valstybė su neaiškiomis etninėmis ribomis.

Pagal 1861 m. apklausą, iš 18 milijonų Prūsijos civilių gyventojų 13,7 proc. „šeimos“ kalba buvo ne vokiečių – vadinasi, vokiškai namuose šnekėjo tik kas septintas gyventojas. 1815 m. ir kelis paskesnius dešimtmečius Prūsijos valdžia dar buvo gana tolerantiška kalbos politikos atžvilgiu, t. y., nors tautinės mažumos privalėjo mokėti vokiečių kalbą, tačiau kai kuriuose kitakalbiuose regionuose buvo leidžiama gimtąją kalbą vartoti administraciniais tikslais. Deja, tokios tolerancijos nebuvo laikomasi lietuvių ir mozūrų etniniuose kraštuose – čia administracijos kalba seniai buvo vokiečių, o nuo 1871 m. vokiškai imta dėstyti ir mokyklose.³⁹ Nuo 1876 m. ši tvarka dar labiau sugriežtinta.⁴⁰

Dauguma XVIII a. apskritai vokiškai kalbančios teritorijos antkapių įrašų dvikalbiai – vokiški ir lotyniški. Lotynų kalba visais laikais buvo socialinės padėties simbolis ir mokytumui išraiška. Ji demonstravo aukštą mirusiojo padėtį visuomenėje ir jo išsilavinimą, tiksliau, priklausomybę universiteto bendruomenei arba ypatingus nuopelnus miestui. Lotyniški įrašai randami ant aukštų pareigūnų antkapių (miesto merų, teismo tarėjų), kunigaikščių bei jų šeimos narių ir universiteto bendruomenės narių kapų. Vokiečių kalba vartota daugiau protestantų bei aukšto rango kariškių antkapių įrašuose.⁴¹

Dvikalbėje Vakarų Prūsijos dalyje įrašai vokiški, lotyniški bei lenkiški, nors XVIII a. lenkiškų įrašų dar gana nedaug. Dar reikia pabrėžti, kad ir skirtinguose

miestuose čia gyvavo savos tradicijos: pavyzdžiui, Torunėje, protestantiškoje katalikiško Kulmo saloje, kalbos pasirinkimas ryškiai atspindi dar ir konfesinį konfliktą. Čia pasitaiko ir trikalbių įrašų. Kalbos pasirinkimo motyvus pavyksta įžvelgti ne visuomet.⁴²

XVIII a. nemažai didžiųjų miestų Prūsijos karalystėje tebebuvo kone nepriklausomos respublikos. Greičiausiai todėl epitafijų tradicijos tokios skirtingos. Torunėje lotynų kalba vienareikšmiškai laikyta išsilavinimo požymiu, o Gdansko medžiaga tokio požymio neatskleidžia. Gdanske lotyniškomis epitafijomis pagerbti ir ne miestelėnai, o Torunėje – atvirkščiai. Torunė XVIII a. buvo protestantiška sala katalikiškajame Kulme, ir epitafijų kalba čia atspindi konfesinę įtampą. Ypač katalikų steigėjai mėgo įrašus dviem kalbomis – lotynų ir vokiečių arba lotynų ir lenkų. Įrašų trimis kalbomis pasitaiko nedažnai.⁴³

Bilingvizmas laikomas pagrindiniu ir Mažosios Lietuvos senųjų epitafijų bruožu. Ši tema jau nemažai gvildenta ankstesniuose darbuose.⁴⁴ Vokiški įrašai su lietuviškomis pavardėmis pirmiausia atspindi vokiečių kalbos dominavimą ir lietuvininkų akulturaciją. Tačiau lyginant Klaipėdos krašto epitafijas su turima

4 PAV. Įrašas lietuvių kalba Klaipėdos r. Vėžaičių sen. Girininkų kaimo kapinėse: *Czon ilsis / Jurg. Müller / *2. Mai 17 †9. Septbr. 1897 / aus Girreninken*. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB

36 Pagėgių sav. Vėžininkų kaimo kapinės. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

37 Prūsijos karalystėje ir kaizerinėje Vokietijoje paplitęs šūkis. FRANZ, Peter. Gott mit uns. Essay. *Kleines Lexikon historischer Schlagwörter*. Leipzig, 2005. Bd. 618, Reihe S.

38 PABST, Klaus. Das preußische Geschäftssprachengesetz von 1876 – Sprachenwechsel nationaler Minderheiten als Mittel politischer Integration. *Sprachkontakt und Sprachkonflikt*. Wiesbaden, 1980, p. 191.

39 Ten pat, p. 196–197.

40 „Wir, Wilhelm, von Gottes Gnaden König von Preußen verordnen...: Die Deutsche Sprache ist die ausschließliche Geschäftssprache aller Behörden, Beamten und politischen Körperschaften des Staats. Der schriftliche Verkehr mit denselben findet in

Deutscher Sprache statt.“ Iš 1876 m. rugpjūčio 28 d. įstatymo. Cituojama iš: Ten pat, p. 197.

41 WENTA, Jarosław. An den Berührungspunkte der Sprachgebiete: Die Inschriften in den Städten der „preussischen Lande königlich polnischen Anteils“. In *Epigraphik*. Wien, 2006, p. 212–213.

42 SCHMID-MARIENBURG, Bernhard. Die Inschriften des deutschen Ordenslandes Preußen bis zum Jahre 1466, p. 148.

43 WENTA, Jarosław. An den Berührungspunkte der Sprachgebiete, p. 214.

44 BALČIŪNIENĖ, Asta. Klaipėdos krašto liuteroniškų kapinių paminkliniai įrašai lingvistiniu aspektu, p. 62–76; BALČIŪNIENĖ, Asta; BUKANTYTĖ, Eglė. Epitafijos lie. *Czon / Czonai ilses / ilsis Devije / Deweje / Dewije / Dievuje*; vo. *Hier ruhet in Gott* kalbiniai ypatumai. *Res Humanitariae*,

dabartinės Lenkijos ir Vokietijos medžiaga pažymėtina, kad čia daug mišrių, t. y. dvikalbių, įrašų. Pavyzdžiui:

Czon illsis Dieweje / JOHANE LABRAIT aus GIRRENINKEN / geb. d. 5t Septb. 1874, gest. d. 14t Septb. 1891 / [reverse:] Kristus, kurs ję iszrinko per Marcia sawaję / mato kas jei kenkia, / linksmin jos kanczas / Smutnybes vesdams ję / Ant kelio saldžiausios linksmybes⁴⁵
*Else Loops / geborene Pega / * 26. Juni 1819 †18. November 1897 / [reverse:] Czion illsis Kuno Sanarēlei⁴⁶*
*Czon illsis / Jurg. Müller / *2. Mai 17 †9. Septbr. 1897 / aus Girreninken*
 (žr. 4 pav.).

Tai leidžia manyti, kad vokiečių kalba buvo laikoma ne tik prestižine kalba, bet ir kartais tiesiog nulemta klišių. Be to, bilingvizmas Klaipėdos krašte buvo tapęs kasdieniu reiškiniu.

Nors analizuota XVIII–XIX a. skirtingų regionų medžiaga turi daug bendrybių, vis dėlto kiekvienas regionas pasižymi ir savitais bruožais. Pavyzdžiui, Vokietijos šiaurėje esančio Hanzos miesto Greifswaldo Marijos bažnyčios šventoriuje esantys antkapiai išsiskiria iš visų kitų. Tiesa, jie atspindi XVIII a. kapinių reformą, t. y. jų iškėlimą iš miestų, nes XIX a. įrašų bažnyčios šventoriuje nebepasitaiko. Tačiau išskirtina tai, kad ant tos pačios lentos iškalti kelių kartų ir šeimų įrašai, nurodantys kapo priklausomybę. Viena šeima įsigydavo tam tikro dydžio kapą (dažniausiai „dviejų lavonų pločio“) tam tikram laikotarpiui. Jam pasibaigus, kapą įsigydavo kita šeima – ankstesnis įrašas būdavo perbraukiamas ir po juo iškalamas kitas. Taip kape sulaidota po keturias šeimas. Įrašų tekstas trumpas ir itin lakoniškas. Nurodoma kapo įsigijimo data, savininko pavardė, profesija. Beje, visiškai nesibodėta viename kape laidoti skirtingos socialinės padėties žmonių. Tame pačiame kape galėjo būti palaidotas miesto mero palikuonis ir kaminkrėtys, pavyzdžiui:

HIERONYMVS DARGATZ / VND SINE ERVEN
MARTIN GVLZOW / VND SEINEN ERBEN
DIESER STEIN UND / BEGRÄBNIS GEHÖRET / CARSTEN KIESAW /
UND SEINEN ERBEN / ERBLICH A(NN)O 1689
DISE BEGREBNIS GEHORET. / JOCHIM PARLOW ZV. /
DEN 30 MARTII A(NN)O 1714.
DIESE BEGRÄBNIS GEHÖRET / JOHAN CHRISTOFF KOBLANCK / BÜRGER
UND SCHORSTEIN FÄGER UND / DESSEN NACH KÖMLICHEN ERBEN /
ANNO 1756⁴⁷

Šiame mieste epitafijos, atrodo, buvusios atsparios skirtingų laikmečių madoms. Daugelio įrašų tekstų turinys ir forma nepakitę išliko du ar net tris šimtus metų.

Išvados

XVIII a. vykusios esminės laidojimo reformos, laidotuvių kalbos tradicijų ir rašto kultūros pokyčiai tiesioginio atspindžio XVIII a. epitafijose dar neturi. Analizuota medžiaga išreiškia XVI–XVII a. tradicijų tęstinumą ir tai leidžia kalbėti apie tam tikrą paminklinių įrašų tradicijos, kuri nepaklūsta valstybinėms reformoms, o yra subjektyvaus pobūdžio, konservatyvumą.

XVIII a. Prūsijos aristokratams skirtos epitafijos dar turi baroko stiliaus bruožų, tačiau jos ne tokios ilgos ir sentimentalios kaip dabartiniame Vidurio Vokietijos regione fiksuojamų paminklinių įrašų tekstai. Drauge su apšvietos idėjų sklaida ir laidojimo tvarkos reformomis keičiasi ir laidotuvių tradicijos – atsisakoma perdėto sentimentalumo ir pompastikos, o laidotuvių prakalba darosi trumpesnė, praranda XVII a. būdingą šabloniškumą. Apšvietos epochos bruožai ir jų nulemtas paminklinių įrašų tekstų trumpėjimas ėmė reikštis jau vėliau, XIX amžiuje.

Epitafijų kalba buvo mirusiųjų konfesijos, kilmės ir socialinės padėties raiška. Lotynų kalba buvo aukštos kilmės ir mokytumų simbolis. Vokiečių kalba, pavyzdžiui, vartota kaip pagarba kariškiams už nuopelnus ginant tėvynę. Nuo XVIII a. pabaigos vokiečių kalbą imta rinktis dažniau. Šis reiškinys sutampa su literatūros vokiečių kalba pagausėjimu. Vis dėlto kalbos pasirinkimo motyvus nustatyti pavyksta ne visada. Kalbų vartosenos ypatumai Vakarų Prūsijos miestuose rodo, kad egzistavo savitos regioninės tradicijos. Paminkliniai įrašai atspindi regionų politinę ir ekonominę padėtį, atskleidžia kai kurių XVIII a. miestų kaip atskirų teritorinių vienetų savitumą. Epitafijų pobūdį daugiausia lemia socialinė mirusiojo padėtis ir regioninės tradicijos.

Klaipėdos krašte išlikusios XIX a. vokiškos epitafijos yra trumpos. Jų įvadinės ir baigiamosios formulės atitinka bendrąsias XIX a. tradicijas. Klaipėdos krašto tradicija turi tam tikrų kitų tuometės Prūsijos regionų bruožų, tačiau jų vienpusiškumą lemia socialinis vienalytiškumas. Bilingvizmas Klaipėdos krašto senųjų kapinių

2012, t. 12, (Klaipėda), p. 46–64; POČYTĖ, Silva. Klaipėdos krašto istorijos daugiakalbiškumas ir konfesinio paveldo senosiose kapinėse specifika Lietuvos kontekste. Iš *Klaipėdos krašto konfesinis paveldas: tarpdisciplininiai senųjų kapinių tyrimai*. Klaipėda, 2012, p. 34–61; POČYTĖ, Silva. XX a. Klaipėdos krašto gyventojų klaipėdiškių kultūrinio ir tautinio tapatumo išraiškos epitafijose, p. 235–251.

45 Klaipėdos r. Vėžaičių sen. Girininkų kaimo kapinės. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

46 Šilutės r. Mažių kapinės. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

47 HIERONYMVS DARGATZ / IR JO PALIKUONYS / MARTIN GVLZOW / IR JO PALIKUONYS / ŠIS AKMUO IR / KAPAS PRIKLAUSO / CARSTEN KIESAW / IR JO PALIKUONIMS / 1689 METAI / ŠIS KAPAS PRIKLAUSO . / JOCHIM PARLOW ZV. / 1714 METŲ KOVO 30 D. / ŠIS KAPAS PRIKLAUSO / JOHAN CHRISTOFF KOBLANCK / Miesto piliečiui ir kaminkrėčiui ir / JO PALIKUONIMS / 1756 METAI DI 77. Greifswald, Nr. 380 (Jürgen Herold, Christine Magin). Žr. www.inschriften.net, urn:nbn:de:0238-di077g014k0038003.

epitafijose atspindi ne tik vokiečių kalbos dominavimą ir skerbimąsi į įvairias gyvenimo sritis, bet ir vokiečių bei lietuvių sugyvenimą. Lietuvininkams jis buvo tapęs natūralia kasdienybės dalimi.

Literatūra

1. BACHTIN, Anatolij. Trumpa Kenigsbergo / Karaliaučiaus kapinių istorijos apžvalga. Iš *Klaipėdos krašto konfesinis paveldas: tarpdisciplininiai senųjų kapinių tyrimai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2012, p. 271–274. (Acta historica universitatis Klaipedensis; 25).
2. BALČIŪNIENĖ, Asta. Klaipėdos krašto liuteroniškų kapinių paminkliniai įrašai lingvistiniu aspektu. Iš *Klaipėdos krašto konfesinis paveldas: tarpdisciplininiai senųjų kapinių tyrimai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2012, p. 62–76. (Acta historica universitatis Klaipedensis; 25).
3. BALČIŪNIENĖ, Asta; BUKANTYTĖ, Eglė. Epitafijos lie. Czón / Czónai ilses / ilsis *Devieje / Deweje / Dewije / Dievuje*; vo. *Hier ruhet in Gott* kalbiniai ypatumai. *Res Humanitariae*, (Klaipėda), 2012, t. 12, p. 46–64.
4. *Bearbeitungs- und Editionsgrundsätze für die „Wiener Reihe“ des deutschen Inschriftenwerkes*. Hrsg. von Walter Koch. Wien, 1991.
5. *Corpus inscriptionum Poloniae*. Toruń: Marszałek, 1975–
6. FISCHER, Norbert. *Vom Gottesacker zum Krematorium. Eine Sozialgeschichte der Friedhöfe in Deutschland seit dem 18. Jahrhundert*. Köln; Weimar; Wien, 1996.
7. KAUNAS, Domas. Kapinės – archyvai ir muziejai po atviru dangumi. Iš *Mažosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas: vertės ir interesų sankirtos požūriu*. Vilnius, 2004.
8. KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida, 1547–1940 m.* Vilnius, 1991.
9. KAZMAIER, Martin. *Die deutsche Grabrede im 19. Jahrhundert. Aspekte ihrer Funktion innerhalb der bürgerlichen Bestattungsfeierlichkeiten*. Stuttgart, 1977.
10. KOWALSKI, Krzysztof Maciej. Die Inschriften der Woiwodschaften Elbląg, Gdańsk, Koszalin und Stupsk von den ältesten Zeiten bis 1800. In *Epigraphik*. Hrsg. von Walter Koch. Graz, 1988, p. 259–270.
11. MALIŠAUSKAS, Jurgis. *Vėjas iš Aistmarių: straipsnių rinkinys*. Vilnius: LITI, 2004.
12. POČYTĖ, Silva. Klaipėdos krašto istorijos daugiakalbiškumas ir konfesinio paveldo senosiose kapinėse specifika Lietuvos kontekste. Iš *Klaipėdos krašto konfesinis paveldas: tarpdisciplininiai senųjų kapinių tyrimai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2012, p. 34–61. (Acta historica universitatis Klaipedensis; 25).
13. POČYTĖ, Silva. XX a. Klaipėdos krašto gyventojų klaipėdiškių kultūrinio ir tautinio tapatumo išraiškos epitafijose. *Lituanistica*, 2013, t. 59, nr. 4 (94), p. 235–251.
14. SCHMID-MARIENBURG, Bernhard. Die Inschriften des deutschen Ordenslandes Preußen bis zum Jahre 1466. In *Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft – Geisteswissenschaftliche Klasse*, Jahrgang 11, Heft 3. Halle (Saale), 1935, p. 69–154.
15. SIDABRAITĖ, Žavinta. Epitafijos Mažosios Lietuvos antkapiniuose paminkluose: žanrinės ypatybės ir vertė. Iš *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 216–231.
16. SIDABRAITĖ, Žavinta. Die protestantische Kultur des Todes anhand litauischer Grabinschriften im Memelland. *Annaberger Annalen*, 2008, 16, p. 62–91.
17. STEIN, Peter. *Schriftkultur. Eine Geschichte des Schreibens und Lesens*. 2. Aufl. Darmstadt, 2010.
18. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2003.
19. TOLKAČEVSKI, Kšištof. Asmens įvaizdis XIX a. Vilniaus kapinių epitafijose: komunikacinis aspektas. *Knygotyra*, 2013, t. 61, 2013, p. 45–83.
20. WENTA, Jarosław. An den Berührungspunkte

- der Sprachgebiete: Die Inschriften in den Städten der „preussischen Lande königlich polnischen Anteils. In *Epigraphik*. Hrsg. von Gertrude Mras und Renate Kohn. Wien, 2006, p. 207–215.
21. WERNER, Georg Friedrich. Chronik der Marienwerder Kirche. In *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder* 65. Hrsg. von W. Heym. Marienwerder, 1928, p. 19–66.
22. WERNER, Georg Friedrich. Chronik der Marienwerder Kirche. In *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder* 66. Hrsg. von W. Heym. Marienwerder, 1929, p. 1–31.
23. WOLF, Herbert. Art. „Predigt“. In *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*. Neu bearb. u. hrsg. von W. Kohlschmidt und W. Mohr. Berlin, 1967. Bd. 3.

GERMAN EPITAPHS OF KLAIPĖDA REGION CEMETERIES IN THE 18–19TH CENTURIES IN THE CONTEXT OF PRUSSIAN EPITAPHS

Eglė Bukantytė

Summary

The article reviews German tombstone inscriptions of Klaipėda Region Lutheran Cemeteries of the 18th and 19th centuries. German epitaphs are compared to inscriptions of neighbouring Prussian regions (some areas in North Poland and North Germany) regarding common traditions. The analysis also deals with the culture of writing and the traditions of the funeral oration with the aim of disclosing their parallels with tombstones inscriptions. Reasons for the choice of the language are discussed. Epitaphs are analyzed on the basis of the historical-comparative method. The small area and social similarity determine resemblances of style. The bilingualism of epitaphs in Klaipėda Region reflects the dominance of German language, using of clichés and being bilingualism as a natural part of everyday life.

DEUTSCHE GRABINSCHRIFTEN IM EHEMALIGEN MEMELLAND DES 18.-19. JH. IM KONTEXT DER PREUSSISCHEN INSCHRIFTEN

Eglė Bukantytė

Zusammenfassung

Das Objekt der vorliegenden Untersuchung sind deutsche Grabinschriften des 18. und 19. Jh. auf den historischen Friedhöfen der Region Klaipėda. Die Inschriften werden mit den Grabinschriften der benachbarten Regionen ehemaligen Preußens verglichen (heute Nordpolen und Norddeutschland). Die Arbeit setzt sich zum Ziel, den Überblick über die Tradition der deutschen Grabinschriften im ehemaligen Ostpreußen im Kontext der allgemeinen Tradition des historischen Staates Preußen zu verschaffen. Merkmale der Schriftkultur der Zeit werden ebenfalls berücksichtigt. Das Problem des Bilingualismus wird analysiert und die Gründe für die Sprachwahl erörtert.

In früheren Untersuchungen von preußisch-litauischen Grabinschriften des 19.–20. Jh. ist ihre Mehrsprachigkeit mehrfach betont worden. Die Sprache widerspiegelt die ethnische Zugehörigkeit jedoch nicht immer. Die Motive für die Sprachwahl lassen sich zwar nicht immer feststellen, dennoch ist es sinnvoll, etwas erweiterten regionalen Kontext zu berücksichtigen und über mögliche Parallelen und Berührungspunkte mit der allgemein preußisch-deutschen Grabinschriftentradition zu diskutieren. Im einsprachigen deutschen Raum galt Latein als Ausdruck der Aristokratie und der Gelehrsamkeit, während Deutsch für Inschriften von Verstorbenen niedriger sozialen Schichten, aber auch hohen militärischen Rangs gebraucht wurde. Seit dem Ende des 18. Jh. wird Deutsch in den Inschriften zunehmend gebraucht. Diese Erscheinung korrespondiert mit der höheren Zahl der deutschen Drucke allgemein. Der Gebrauch der Sprache weist auf regionale Unterschiede in Bestattungstraditionen hin. Grabinschriften widerspiegeln die politisch – wirtschaftliche Situation verschiedener Regionen und den unabhängigen Status mancher Städte der westpreußischen Provinz.

Die deutschen Grabinschriften des 18. Jh. weisen große Ausführlichkeit auf. Es werden nicht nur Personalien und das Geburts- sowie Sterbedatum angegeben, sondern auch die Lebensleistung des Verstorbenen beschrieben: sein Studiengang, seine Ämterkarriere, seine Familie und vor allem seine Tugenden als Begründung für seine Teilhabe an der Unsterblichkeit. Diese Beschreibungen sind meistens durch Bibelverse ergänzt. Die Texte ähneln einer Grabrede, in der sich Emotionalität und emphatischer Ausdruck durchsetzt. Ein einziges Beispiel im ehemaligen Ostpreußen weist starke Ähnlichkeiten zu den Inschriften anderer Regionen des Preußischen Staates auf.

Deutsche Grabinschriften des 19. Jh. auf den historischen Friedhöfen der Region Klaipėda haben Gemeinsamkeiten mit den untersuchten Regionen Preußens. Durch die geographische Dichte und Mangel an sozialer Vielfalt ist jedoch die Ähnlichkeit der Inschriften bedingt. Der Bilingualismus widerspiegelt nicht nur die Dominanz der deutschen Sprache, sondern auch einen häufigen Gebrauch von Klischees und die deutsch-litauische Zweisprachigkeit als natürlichen Teil des alltäglichen Lebens in Ostpreußen.

Įteikta 2015 m. sausio 21 d.

Priimta 2015 m. kovo 25 d.